

II ogólnopolska konferencja naukowa
REGION W DIALOGU. ZINTEGROWANE BADANIA NAD ZIEMIĄ LUBUSKĄ

ARCHIWUM

MIEJSCE PAMIĘCI – PAMIĘĆ MIEJSCA

Zielona Góra, 14-15 maja 2025

SPRAWOZDANIE

W dniach 14-15 maja 2025 roku odbyła się druga ogólnopolska konferencja z cyklu REGION W DIALOGU. ZINTEGROWANE BADANIA NAD ZIEMIĄ LUBUSKĄ, zatytułowana ARCHIWUM: MIEJSCE PAMIĘCI – PAMIĘĆ MIEJSCA. Jej współorganizatorami były cztery instytucje: Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze oraz Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Temat konferencji został zainspirowany tzw. zwrotem archiwalnym, obserwowanym w naukach humanistycznych od lat 90. XX wieku, a w Polsce od ponad dekady. Jego przejawem jest wzmożone zainteresowanie archiwum i zmiana nastawienia wobec miejsca, tradycyjnie kojarzonego z gromadzeniem i zabezpieczaniem dokumentów. Zmianie uległo również rozumienie pojęcia 'archiwum' – pod wpływem ponowoczesnej myśli filozoficznej, przede wszystkim dzięki refleksji Michela Foucaulta (*Archeologia wiedzy*) i Jacquesa Derridy (*Gorączka archiwum*), mianem tym zaczęto określać, wykorzystując jego metaforyczny potencjał, różne formy przechowywania i pamięci; natomiast archiwizację uznano za zasadę istnienia kultury, legitymizację tożsamości i historii. Ten nowy zakres znaczeniowy został uruchomiony podczas zielonogórskiej konferencji, której uczestnicy pytali zarówno o archiwum rozumiane tradycyjnie, jak i o pamięć regionu, a ściślej – o ujętą w formę materialną pamięć miejsca, które do roku 1945 funkcjonowało w granicach Niemiec, a po wojnie ukonstytuowało się jako Ziemia Lubuska.

Konferencja została zorganizowana w ważnym dla regionu momencie: w roku 2025 przypada 80-lecie funkcjonowania administracji polskiej na Ziemiach Zachodnich oraz – co się z tym łączy – 80-lecie istnienia Ziemi Lubuskiej w nowym powojennym kształcie. Z perspektywy długiego trwania regionalnej historii powojenna spuścizna miejsca może się wydać uboga – trudno zestawiać 800-lecie miasta, o którym przypominał niedawny jubileusz Zielonej Góry, z ośmioma dekadami istnienia Ziemi Lubuskiej. A jednak tożsamość dzisiejszych mieszkańców

regionu kształtowała się właśnie w okresie tych dekad. W latach 1945-2025 żyli tu i tworzyli pisarze, artyści, uczeni; działały instytucje naukowe, oświatowe, kulturalne. Ich dorobek składa się dziś na pamięć regionu i decyduje o jego aktualnym kształcie – zaniedbanie tej spuścizny grozi rozproszeniem i zanikiem tego, co stanowi istotny składnik naszej kulturowej tożsamości. Dlatego pomysłodawcom konferencji przyświecało z jednej strony historiograficzne zainteresowanie pamięcią i dokumentem, z drugiej – potrzeba ocalenia pozostawionej spuścizny oraz przekonanie, że dbałość o nią i zaangażowanie naukowo-badawcze jest warunkiem *sine qua non* tworzenia (i istnienia) regionalnej wspólnoty. Takie przeświadczenie towarzyszyło też uczestnikom konferencji, którzy zajęli się przede wszystkim powojennymi formami regionalnej pamięci, ale pamiętali też o tym, co poprzedziło polską obecność na Ziemi Lubuskiej. Badawczy reflektor został zatem zwrócony w dwóch kierunkach: ku archiwom i materiałom powojennym – tej spuścizny dotyczyło większość konferencyjnych wystąpień – oraz ku dokumentom, ukazującym to, co działo się na terenach dzisiejszej Ziemi Lubuskiej przed wojną.

W pierwszym dniu konferencji obrady odbywały się pod hasłem MIEJSCE PAMIĘCI: ARCHIWUM i rozpoczęły się od dyskusji na temat statusu, roli, znaczenia, zasobów i potencjału archiwów funkcjonujących na Ziemi Lubuskiej. Tym kwestiom poświęcone były wystąpienia prof. Dariusza Rymara (Archiwum Państwowe w Gorzowie Wielkopolskim), który wygłosił referat na temat Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim jako depozytariusza pamięci osób fizycznych; księdza prof. Roberta Kufla (Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze), który wskazał na rolę, jaką odgrywa Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze w zachowaniu pamięci historycznej oraz Beaty Grelewicz (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze), która na przykładzie Archiwum Państwowego w Zielonej Górze przedstawiła regulacje prawne, dotyczące archiwów i ich wpływu na stan zachowania zasobu. O znaczeniu i roli archiwów mówili też przedstawiciele innych instytucji zajmujących się gromadzeniem i przechowywaniem dokumentów: dr Marcin Maciejewski (Archiwum Uniwersytetu Zielonogórskiego), który pokazał, że Archiwum Uniwersytetu Zielonogórskiego stanowi świadectwo kultury, tradycji i dorobku naukowego Uniwersytetu oraz jego prawnych poprzedników i Krzysztof Mazur (IPN Oddział w Poznaniu), który zwrócił uwagę na znaczenie, jakie ma archiwum IPN dla badań nad regionem. Inne jeszcze spojrzenie na zasoby archiwalne zaproponował dr Przemysław Bartkowiak (Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze), skupiając się na wykorzystaniu zbiorów regionalnych Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze jako źródła badawczego do archiwizacji życia mieszkańców Ziemi Lubuskiej. Natomiast na potencjał materiałów archiwalnych w dydaktyce języka polskiego i niemieckiego jako obcego zwróciła uwagę dr Ilona Czechowska (Fundacja im Karla Dedeciusa, Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie n. Odrą), powołując się na przypadek Archiwum im. Karla Dedeciusa przy

Collegium Polonicum w Słubicach. Z kolei dr Grzegorz Ostrowski (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze) zaprezentował możliwości wykorzystania serwisu Szukajwarchiwach.gov.pl jako bazy danych w badaniach naukowych i genealogicznych. Bardzo aktualną kwestię, dotyczącą cyfryzacji dziedzictwa Ziemi Lubuskiej i jej uwarunkowań teoretycznych i praktycznych poruszył w swoim wystąpieniu prof. Krzysztof Wasilewski (Politechnika Koszalińska). W tej części obrad wystąpił też ks. prof. Andrzej Draguła, którego referat – przeniesiony z drugiego dnia konferencji – dotyczył świętych i błogostawionych, żyjących w naszym regionie.

Po obiedzie uczestnicy konferencji obradowali w dwóch sekcjach tematycznych. Pierwsza, zatytułowana ARCHIWA OSOBISTE, PRYWATNE, RODZINNE skupiła się na zbiorach, funkcjonujących jako archiwa rozproszone. Prof. Grażyna Barbara Szewczyk (Uniwersytet Warszawski) zaprezentowała słabo znaną polskim czytelnikom, spuściznę niemieckiego pisarza, poety i historyka literatury Eberharda Hilschera, zdeponowaną w Muzeum Regionalnym w Świebodzinie i w prywatnym archiwum badaczki; dr Joanna Wawryk (Uniwersytet Zielonogórski) dotarła do interesujących zapisków znajdujących się w prywatnym archiwum Janusza Koniusza i tym „znaczącym marginaliom” poświęciła swoje wystąpienie; dr Katarzyna Grabias (Uniwersytet Zielonogórski) zaprezentowała ocalone przed zniszczeniem dokumenty osobiste Antoniny Żulik, unaoczniając, jak duże znaczenie dla dziedzictwa kulturowego może mieć domowe archiwum; prywatnym archiwum zajęła się też dr Magdalena Pokrzyńska (Uniwersytet Zielonogórski) – bohaterem jej referatu był Sylwester Kowalski, ukazany na tle epoki. Nieco szerszą perspektywę przyjęła dr Anitta Maksymowicz (Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze), która opowiedziała o archiwach rodzinnych, zawierających m.in. zdjęcia z Kresów, dokumenty z Iranu, pamiątki z Afryki i listy z Syberii – materiały te stały się trzonem wystawy stałej pt. „Rok 1945 i pierwsze powojenna lata na Ziemi Lubuskiej”, prezentowanej w Muzeum Ziemi Lubuskiej. Z szerszej perspektywy, biorąc pod uwagę przemiany pamięci dawnych niemieckich mieszkańców Żar, spojrzała też na temat regionalnej spuścizny dr Aneta Narolska (Muzeum Pogranicza Śląsko-łubuskiego).

Referaty wygłoszone w drugiej sekcji, zatytułowanej ARCHIWALNE ŚWIADECTWA, dotyczyły materiałów zdeponowanych w różnego typu archiwach oficjalnych. Prof. Piotr J. Krzyżanowski (Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim) przyjrzał się źródłom dotyczącym lubuskich Romów i ich wybitnych przedstawicieli, które znajdują się w regionalnych zbiorach archiwalno-bibliotecznych; dr Małgorzata Bukiel (Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu) zaprezentowała archiwalne lubusiana zdeponowane w Instytucie Zachodnim, ukazując Ziemię Lubuską jako przedmiot pionierskich badań prowadzonych po roku 1945; dr Alina Polak-Woźniak (Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze) mówiła o elitach społecznych Zielonej Góry sięgając do archiwalnych zasobów

Muzeum Ziemi Lubuskiej i skupiając się na sylwetce Klema Felchnerowskiego; prof. Daniel Koteluk (Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Czerwieńsku) zbadał zasoby Archiwum Państwowego w Zielonej Górze pod kątem procesu likwidacji taboru kolejowego Lubuskiej Kolei Regionalnej w I. 90. XX w. – i tej kwestii poświęcił swoje wystąpienie. W tej części znalazły się też referaty pokazujące przydatność archiwów do badania dawnej historii regionu: dr Izabela Korniluk (Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze) przyjrzała się kartotekom procesów o czary odnalezionymi w Archiwum Państwowym w Poznaniu, prof. Jarosław Kuczer (Uniwersytet Zielonogórski) mówił o roli zasobów archiwów europejskich dla badań nad dziejami szlachty Środkowego Nadodrza.

Zwieńczeniem pierwszego dnia obrad stał się panel dyskusyjny pt. ROLA ARCHIWÓW W ZACHOWANIU PAMIĘCI REGIONU z udziałem Beaty Grelewicz, dyrektorki Archiwum Państwowego w Zielonej Górze, ks. prof. Roberta Kufla, dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Zielonej Górze, prof. Dariusza Rymara, dyrektora Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim, prof. Andrzeja Saksona z Instytutu Zachodniego w Poznaniu i prof. Krzysztofa Wasilewskiego, reprezentującego Politechnikę Koszalińską. Podczas panelu, który poprowadziła prof. Małgorzata Mikołajczak, poruszono m.in. kwestię relacji między archiwami niemieckimi i polskimi, pytając o ich komplementarność/konkurencyjność, a także o rolę, jaką odegrały archiwalne dokumenty w kształtowaniu regionalnej tożsamości. Rozmawiano również o zauważalnym w ostatnich latach wzroście zainteresowania archiwizowaniem i archiwami istniejącymi w regionie; dyskutowano o tym, co archiwa oferują badaczom regionu i w jakim stopniu inspirują badania regionalistyczne. Ponadto zastanawiano się, czy sięgając do archiwalnych zasobów można odkryć nowe oblicze regionu i czy niezbadane dotąd materiały/dokumenty mogą zmienić nasze myślenie o Ziemi Lubuskiej. Na koniec poruszono kwestie związane z dostępnością i zabezpieczaniem archiwaliów, zadając ważne na przyszłość pytania: w jakim stopniu i w jaki sposób nowe technologie są pomocne w archiwizowaniu zasobów Ziemi Lubuskiej? jakie nowoczesne rozwiązania już funkcjonują, jakie można wdrożyć? czy lubuskie archiwa zamienią się w niedalekiej przyszłości w archiwa cyfrowe – i jakie będą tego konsekwencje?

W pierwszym dniu konferencji jej uczestnicy obradowali w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze, w drugim dniu spotkali się w Bibliotece Uniwersytetu Zielonogórskiego. Tym razem akcent został postawiony na drugi człon konferencyjnego tematu, a referatom patronowało hasło PAMIĘĆ MIEJSCA: REGION I JEGO MIESZKAŃCY. W otwierającej obrady części plenarnej znalazło się pięć wystąpień. Prof. Beata Orłowska (Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim) skupiła się na rodzinnej historii mówionej jako formie pedagogiki pamięci; podobny temat – w odniesieniu do kultury znajdującej się w innym obszarze geograficznym – poruszyła dr Barbara Curzytek (Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze), która przyjrzała się roli

przekazów ustnych w kształtowaniu się tożsamości kultur mniejszościowych; dr Marta Bąkiewicz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) dokonała przeglądu pamiętników, reportaży i podcastów pod kątem zapisanej w nich pamięci o Odrze, a dr Paweł Kalisz (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze) przedstawił świadectwa przeszłości zawarte w spuściznach zasobu Archiwum Państwowego w Zielonej Górze. W tej części wystąpiła także prof. Bogumiła Burda (Uniwersytet Zielonogórski), prezentując możliwości wykorzystania zasobów tegoż archiwum w edukacji historycznej. Poruszone przez nią kwestie znalazły kontynuację w wystąpieniu dr Małgorzaty Szymczak (Uniwersytet Zielonogórski), która przedstawiła ofertę edukacyjną archiwów i możliwości jej adaptacji w edukacji historycznej. Referat dr Szymczak został zaprezentowany podczas obrad w sekcji zatytułowanej PAMIĘĆ REGIONU: KULTURA, EDUKACJA, INSTYTUCJE. W tej sekcji znalazły się też referaty prof. Marty Ruszczyńskiej (Uniwersytet Zielonogórski), która zajęła się kryminałem w odcinkach publikowanym na łamach „Gazety Zielonogórskiej”; dr. Piotra Prusinowskiego (Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze), który skupił się na dokumentacji artystycznej dotyczącej „najbardziej ulotnej ze sztuk”, czyli spektakli, zdeponowanej w zbiorach archiwalnych Lubuskiego Teatru w Zielonej Górze; Magdaleny Turskiej (Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta) prezentującej „Arsenał Gorzowski” jako archiwalne już czasopismo regionalne i kulturotwórcze oraz dr Elżbiety Gazdeckiej (ZTE „Civilitas”) ukazującej możliwości korzystanie z dorobku przeszłości w organizacji INGO.

Równolegle w drugiej sekcji, zatytułowanej PAMIĘĆ REGIONU: SPOŁECZNOŚĆ, uczestnicy konferencji rozprawiali o archiwach w kontekście społeczności Ziemi Lubuskiej. Dr Dorota Szagun (Uniwersytet Zielonogórski), przyjmując perspektywę lingwistyki pamięci, odczytała *Geranium* Katarzyny Grabias-Banaszewskiej jako formę literackiego aktywowania pamięci zbiorowej przesiedleńców; Wiktoria Gawłowicz (Uniwersytet Zielonogórski) przyjrzała się krajobrazowi pamięci zapisanemu w pamiętnikach osadników żyjących na Ziemiach Zachodnich; dr Natalia Gorzkiewicz (Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu) i dr Edyta Chrobaczyńska (Uniwersytet KEN w Krakowie) przeanalizowały sprawczość i zaangażowanie kobiet w systemach niedemokratycznych na przykładzie Komisji Kobiecej KC PZPR i działalności kobiet lubuskich w regionie ZZiP; prof. Katarzyna Węgorowska (Uniwersytet Zielonogórski) przedstawiła spuściznę Regionu Kozła w archiwum Pracowni Dziedzictwa Ludowego i Tradycji Regionalnych Uniwersytetu Zielonogórskiego, a dr Joanna Marcinişzyn (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze) zaprezentowała potencjał metody prozopograficznej w badaniach archiwalnych pokazując, że koperty dowodowe mogą być cennym źródłem informacji o tożsamości mieszkańców Ziemi Lubuskiej.

Po zakończeniu tej części obrad uczestnicy konferencji udali się do Archiwum Państwowego w Zielonej Górze, gdzie mieli niepowtarzalną okazję zapoznać się z pracą archiwistów zabezpieczających materiały archiwalne. Udostępniono im także do wglądu najcenniejsze materiały archiwalne z zielonogórskiego archiwum – w tym dokument pochodzący z początków XIV wieku i rysunek herbu z pałacowej attyki w Zatoniu.

Konferencję zakończyła część plenarna, zatytułowana TOŻSAMOŚĆ REGIONU: ZIEMIA LUBUSKA W ŚWIETLE ZASOBÓW ARCHIWALNYCH, na którą złożyły się trzy wystąpienia. Dwa pierwsze – prof. Tomasza Nodzyńskiego (Uniwersytet Zielonogórski) i prof. Anny Wojciechowskiej (Uniwersytet Zielonogórski) dotyczyły „Nadodrza”. Prof. Nodzyński przyjrzał się archiwum „Nadodrza”, badając zapis pracy tego opiniotwórczego lubuskiego czasopisma; prof. Anna Wojciechowska (Uniwersytet Zielonogórski) spojrzała na „Nadodrze” z perspektywy językoznawczej jako na świadectwo budowania tożsamości regionu. Referat trzeci i ostatni, wygłoszony przez dr. Krystiana Saję (Uniwersytet Zielonogórski), skupił się na wizerunku Ziemi lubuskiej w propagandzie Polskich Kronik Filmowych z lat 1945-1956.

Na zakończenie obrad prof. Małgorzata Mikołajczak, pełniąca funkcję przewodniczącej komitetu naukowego konferencji, podsumowała konferencję i podziękowała jej współorganizatorom, uczestnikom, patronom oraz sponsorom. Stwierdziła, że dzięki zielonogórskiemu spotkaniu archiwum na nowo zaistniało w świadomości wielu osób jako miejsce niezwykle interesujące, które ma wiele do zaoferowania nie tylko badaczom, ale też zwykłym mieszkańcom regionu. Wyraziła przy tym nadzieję, że „gorączka archiwum”, która udzieliła się referentom i słuchaczom, pozostanie z nimi na dłużej, podobnie jak troska o cenne świadectwa przeszłości.

W konferencyjnych referatach i towarzyszących im dyskusjach poruszono szerokie spektrum zagadnień, zarówno związanych z archiwum rozumianym tradycyjnie, jak i z ‘archiwum’ ciągnącym w stronę pojęciowej metafory – uwzględniając nowe spojrzenie, wyłaniające się ze zwrotu archiwalnego. Mówiono o archiwach w wymiarze instytucjonalnym i prywatnym; analizowano zasoby archiwalne miejsc i instytucji funkcjonujących w regionie; przyglądano się powojennej spuściźnie pisarzy, artystów, naukowców; analizowano stan archiwalnych zasobów i możliwości ich wykorzystania w badaniach naukowych i w dydaktyce; a przede wszystkim pokazano, że stanowią one cenną bazę danych, umożliwiającą pracę historykom, literaturoznawcom, biografom. Na plan pierwszy wysuwało się rozumienie archiwum jako pamięci regionu traktowanego w kategoriach dziedzictwa kulturowego i świadectwa tworzenia się tożsamości regionu. Dlatego w kontekście poruszanych zagadnień powracało pytanie o to, jak zabezpieczać archiwalne dokumenty i w jaki sposób dbać o spuściznę regionu.

Konferencja była drugim spotkaniem z cyklu REGON W DIALOGU. ZINTEGROWANE BADANIA NAD ZIEMIĄ LUBUSKĄ. Jej bogaty i zróżnicowany program pokazał, że archiwa – rozumiane szeroko – interesują dzisiaj nie tylko archiwistów, bibliotekarzy, muzealników i historyków, ale że cieszą się zainteresowaniem badaczy, uprawiających różne dyscypliny. W wydarzeniu wzięło udział 44 prelegentów reprezentujących kilkanaście ośrodków akademickich i instytucji, takich jak Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Uniwersytet Szczeciński, Uniwersytet Europejski Viadrina we Frankfurcie i Fundację im. K. Dedeciusa, Uniwersytet Zielonogórski, Politechnikę Koszalińską, Politechnikę Lubelską, Akademię im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp., Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego w Poznaniu, Komisję Prasoznawczą PAN, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Archiwum Państwowe w Gorzowie Wlkp., Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze, Archiwum Uniwersytetu Zielonogórskiego, IPN Oddział w Poznaniu, Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze, Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wlkp., Miejsko-Gminną Bibliotekę Publiczną w Czerwieńsku, Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Muzeum Pogranicza Śląsko-Łużyckiego, Zielonogórskie Towarzystwo Edukacyjne „Civilitas”. W roli słuchaczy w konferencji uczestniczyli także badacze z Politechniki Lubelskiej oraz przybyli do Zielonej Góry w drugim dniu obrad pracownicy Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wlkp.

Konferencji towarzyszyła wystawa plenerowa zorganizowana przez Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, prezentująca sylwetki osób zasłużonych dla naszego regionu – przedstawicieli świata kultury, nauki i sztuki. Dzięki wystawie uczestnikami wydarzenia stali się pośrednio także mieszkańcy odwiedzający zielonogórski deptak oraz osoby przyjezdne.

Wydarzenie konferencyjne spotkało się z szerokim oddźwiękiem – relacjonowały je regionalne i lokalne stacje telewizyjne, radio i prasa (linki do relacji w mediach zamieszczono na stronie konferencji). Honorowy patronat nad wydarzeniem objęli Wojewoda Lubuski Marek Cebula, Marszałek Województwa Lubuskiego Marcin Jabłoński, Prezydent Zielonej Góry Marcin Pabierowski oraz Rektor Uniwersytetu Zielonogórskiego, prof. Wojciech Strzyżewski. Natomiast patronat medialny nad konferencją sprawowała „Gazeta Lubuska”, Radio Zachód, Radio Zielona Góra, Radio Index, TVP 3 Gorzów Wlkp., Lubuskie Centrum Informacyjne i „Łącznik Zielonogórski”. Konferencja została dofinansowana ze środków Urzędu Miasta Zielona Góra.

Małgorzata Mikołajczak